

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
იურიდიული ფაკულტეტი

სამართლის ჟურნალი

№2, 2018

უნივერსიტეტის
გამომცემლობა

UDC (უაკ) 34(051.2)

ს-216

მთავარი რედაქტორი

ირაკლი ბურდული (პროფ., თსუ)

სარედაქციო კოლეგია:

ლევან ალექსიძე (პროფ., თსუ)

გიორგი დავითაშვილი (პროფ., თსუ)

ავთანდილ დემეტრაშვილი (პროფ., თსუ)

ბესარიონ ზოიძე (პროფ., თსუ)

თევდორე ნინიძე (პროფ., თსუ)

ნუგზარ სურგულაძე (პროფ., თსუ)

პაატა ტურავა (პროფ., თსუ)

ლადო ჭანტურია (პროფ., თსუ)

ნათია ჩიტაშვილი (ასოც. პროფ., თსუ)

ლელა ჯანაშვილი (ასოც. პროფ., თსუ)

გიორგი ხუბუა (პროფ., თსუ)

ლაშა პრეგვაძე (თ. წერეთლის სახ. სახელმწიფოსა და
სამართლის ინსტიტუტის დირექტორი)

გუნთერ ტოიბნერი (პროფ.,

ფრანკფურტის უნივერსიტეტი)

ბერნდ შუნემანი (პროფ.,

მიუნხენის უნივერსიტეტი)

იან ლიდერი (პროფ.,

ფრაიბურგის უნივერსიტეტი)

ხესე ანტონიო სეოანე (პროფ.,

ლა კორუნიის უნივერსიტეტი)

კარმენ გარსიმარტინი (პროფ.,

ლა კორუნიის უნივერსიტეტი)

არტაკ მკრტიჩიანი (პროფ.,

ლა კორუნიის უნივერსიტეტი)

*გამოცემულია ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
საუნივერსიტეტო საგამომცემლო საბჭოს გადაწყვეტილებით*

© ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
გამომცემლობა, 2019

ISSN 1987-7668

შეზღუდული შესაძლებლობების მქონე პირთა სასჯელის მოხდის სტანდარტები და პრაქტიკა

წინამდებარე სტატიაში განხილულია შეზღუდული შესაძლებლობების მქონე (შემდგომში – შშმ) პირთა სასჯელის მოხდის თავისებურებები და გაანალიზებულია ახლებური მიდგომები აღნიშნული საკითხის დასარეგულირებლად, რაც საქართველოს პენიტენციურ სისტემასა და მარეგულირებელ სამართლებრივ ბაზას შესაძლებლობას მისცემს შემოიღოს თანამედროვე, საერთაშორისო სტანდარტებზე ორიენტირებული მიდგომა და უზრუნველყოს შშმ პირთათვის, მათ საჭიროებაზე მორგებული, სხვა მსჯავრდებულებთან თანაბარი სასჯელის მოხდის პირობები.

შშმ პირთათვის გონივრული მისადაგებისა და ხელმისაწვდომი გარემოს შექმნა, ზოგადად, სიახლეა საზოგადოებაში, რადგან ამგვარი მიდგომა, ძირითადად, 2006 წლიდან იჩენს თავს, როდესაც მიღებულ იქნა შშმ პირების უფლებათა დაცვის კონვენცია,¹ საქართველოში კი აღნიშნული საკითხი აქტუალობას 2014 წლიდან იძენს. ამდენად, საკანონმდებლო სივრცე და პენიტენციური სისტემის მარეგულირებელი კანონმდებლობა და პრაქტიკა ამ მხრივ განახლებასა და რეგულირებას საჭიროებს.

წინამდებარე მასალაში გაანალიზებულია როგორც არსებული პრაქტიკა, ისე კანონმდებლობა, რომლებიც ამ დროისთვის ვერ უზრუნველყოფენ სასჯელის მოხდის გარემოს შექმნას შშმ პირთა პატივისა და ღირსების დაცვით.

საკვანძო სიტყვები: შეზღუდული შესაძლებლობის მქონე პირი, პენიტენციური სისტემა, გონივრული მისადაგება, ჰადაპტირებული გარემო, სასჯელალსრულების დაწესებულება, ბარიერი, მოპყრობა, სტატუსის დადგენა, სასჯელი, პირობები.

1. შესავალი

საქართველოს კანონმდებლობა ითვალისწინებს იმ ასპექტებს, რომლებმაც ქვეყანაში უნდა შექმნან ხელმისაწვდომი გარემო შეზღუდული შესაძლებლობის მქონე პირისთვის და ხელი შეუწყონ მას ყველა იმ დაბრკოლების გადალახვაში, რომლებიც საზოგადოებრივ ცხოვრებაში ხვდება. თუმცა ეს ასპექტები უმეტესად დეკლარაციულია და ხშირად, ე. წ. „მკვდარ ნორმებად“ რჩება. მიუხედავად საკანონმდებლო რეგულირებისა, შეზღუდული ხელმისაწვდომობა, არაადაპტირებული გარემო, საზოგადოების ინფორმირების დაბალი დონე და სხვა გარე ფაქტორები შშმ პირებს არათანაბარ პირობებში აყენებს. აღნიშნული სირთულეები უფრო მძაფრი და მტკივნეულია, მეტიც, შესაძლებელია, დისკრიმინაციულიც იყოს, როდესაც შშმ პირები სასჯელალსრულების დაწესებულებაში ხვდებიან, ზოგჯერ სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანი ზრუნვისა და მომსახურების გარეშე.

* ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის იურიდიული ფაკულტეტის დოქტორანტი.

¹ შეზღუდული შესაძლებლობის მქონე პირთა უფლებების კონვენცია, 21/01/2007.

ნიმანდობლივია საზოგადოების როლი შშმ პირთა თანაბარუფლებიანი ცხოვრების პირობების უზრუნველყოფაში. როგორ აღიქვამს საზოგადოება შეზღუდულ შესაძლებლობას? ეს არის სტატუსი, რომელიც, ხშირად, „განაჩენია“, იცხოვრო მხოლოდ საკუთარ კედლებს მიღმა, გარე სამყაროსგან იზოლირებულად, თუ სტიგმა, რომელიც შშმ პირის ყოველდღიურ ცხოვრებას მკვეთრად ართულებს? „შემაფერხებელი ფაქტორები მოდის საზოგადოებიდან, რადგანაც ადამიანებმა იმდენად არ იციან შშმ პირებთან მოპყრობა, რომ მათი ქცევა თრგუნავს შშმ პირებს და უბიძგებს იქითკენ, რომ დარჩნენ სახლში და მოერიდონ სოციუმში გარეგანს“.²

შეზღუდული შესაძლებლობა – ბარიერი, რომელიც ადამიანებს ელობებათ ცხოვრების ნებისმიერ ეტაპზე და სხვა ადამიანებთან არათანაბარ პირობებში აყენებს, შესაძლებელია, დაძლეულ იქნეს ან მინიმუმამდე იქნეს დაყვანილი მისი ნეგატიური შედეგები სწორი რეგულირების, მხარდაჭერისა და მომსახურების შედეგად. არათანაბარი პირობებით გამოწვეული ზეგავლენა განსაკუთრებული სიმძაფრით იჩენს თავს, როდესაც შშმ პირი ხვდება თავისუფლების აღკვეთის ადგილას, უცხო გარემოში, ყოველგვარი მხარდაჭერის გარეშე, ინფორმაციულ ვაკუუმში და ისეთ პირობებში, როცა თავისუფლება აღკვეთილ შშმ პირს ხელი არ ან ვერ მიუწვდება იმ მომსახურებასა და აქტივობებზე, რომლებითაც სხვა პატიმრები ყოველდღიურად სარგებლობენ. ხშირად, ასეთი ზრუნვის, მოვლისა და მომსახურების არარსებობა შესაძლებელია, იყოს სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანი, შშმ პირის მდგომარეობიდან გამომდინარე.

ცალსახაა, რომ შშმ პირთა პრობლემები პრიორიტეტულად აღიარებულ იქნა არც ისე დიდი ხნის წინ და უკავშირდება შეზღუდული შესაძლებლობის მქონე პირთა უფლებების კონვენციის (შემდგომში — კონვენცია) მიღებას. ამდენად, რეგულირების მკაფიო მექანიზმების არქონა, კონვენციის მოთხოვნებისა თუ არსებული კანონმდებლობის განხორციელების მექანიზმების არარსებობა და საზოგადოების ცნობიერების დაბალი დონე ცხოვრების ნებისმიერ ეტაპზე შშმ პირებზე უარყოფითად აისახება. შესაბამისად, ყოველივე ეს უფრო მწვავედ და მეტი სირთულით იჩენს თავს სასჯელის მოხდის ადგილებში. ამის ხელშემწყობ ფაქტორებად შესაძლებელია განვიხილოთ: ინფორმაციის არახელმისაწვდომობა, არაადაპტირებული გარემო, მოუშადადებელი პერსონალი, არასათანადო სამედიცინო მომსახურება, სარეაბილიტაციო პროგრამების არქონა და სხვა.

თუმცა ზემოაღნიშნული არ შეიძლება მივიჩნიოთ მხოლოდ ქართული სისტემისთვის დამახასიათებელ ხარვეზად. ესაა პრობლემა, რომლის გადაჭრას ცდილობს ბევრი განვითარებული თუ განვითარებადი ქვეყანა. სახელმწიფომ უნდა გამოიჩინოს განსაკუთრებული მზრუნველობა, რათა ამ ადამიანებმა სასამართლოს განაჩენით დადგენილი სასჯელი მოიხადონ ადეკვატურ პირობებში, ხოლო სახელმწიფო თუ არასამთავრობო ორგანიზაციებმა ზრუნვისა და შესწავლის მთავარ საგნად უნდა გაიხადონ შშმ პირთა მდგომარეობა სასჯელის მოხდის ადგილებში.

² შშმ პირი, ტრენერი, არასამთავრობო ორგანიზაციის წარმომადგენელი, პერსონალური ინტერვიუ, თბილისი, სექტემბერი, 2017.

2. შეზღუდული შესაძლებლობების მქონე პირთა უფლებების კონვენციისა და სხვა საერთაშორისო სტანდარტების მოთხოვნათა განხორციელება საქართველოში

გაერთიანებული ერების ორგანიზაციის შშმ პირთა უფლებების კონვენცია პირდაპირ არ ეხება კანონთან კონფლიქტში მყოფ შშმ პირებს და მათთან მოპყრობას თავისუფლების აღკვეთის ადგილებში, თუმცა მისი როლი საზოგადოებრივი ცხოვრების ყველა სფეროში ნიშანდობლივია. კონვენცია პირველი დოკუმენტია, რომელმაც საერთაშორისო საზოგადოებას მისცა შშმ პირის უნივერსალური და სტრუქტურირებული განმარტება. იგი ეფუძნება კონვენციის ისეთ მთავარ პრინციპებს, როგორებიცაა: ადამიანის თანდაყოლილი ღირსებისა და მისი ინდივიდუალური ავტონომიის პატივისცემა, არჩევანის უფლება და დისკრიმინაციის დაუშვებლობა.³ განმარტება საკმაოდ ზოგადია, თუმცა კონვენციის პრეამბულის თანახმად, „შეზღუდული შესაძლებლობა“ განვითარებადი კონცეფციაა და საერთაშორისო საზოგადოების მიდგომა შეზღუდული შესაძლებლობის ცნებისადმი უნდა იყოს დინამიკური და ვითარდებოდეს დროთა განმავლობაში.

საქართველოში, კონვენციის განხორციელების თვალსაზრისით, არაერთი პოზიტიური ნაბიჯი გადაიდგა. 2014 წლის 27 ოქტომბერს კონვენციის პოპულარიზაციის, დაცვისა და განხორციელების მონიტორინგის სტრუქტურულ ერთეულად დასახელდა საქართველოს სახალხო დამცველის აპარატი. მიღებულ იქნა არაერთი საკანონმდებლო ცვლილება და კანონქვემდებარე აქტი. განსაკუთრებით აღსანიშნავია კონსტიტუციის იმპლემენტაციასთან დაკავშირებული პრაქტიკული ნაბიჯები, როგორცაა სასამართლო გადაწყვეტილებები, რომლებითაც 2014 წლიდან შშმ პირებთან დაკავშირებით იქნა მიღებული.⁴

პატიმრებთან მოპყრობის არაერთ სტანდარტს შორის, შშმ პირებთან მიმართებით, მნიშვნელოვანი ადგილი ეთმობა გაერთიანებული ერების ორგანიზაციის „პატიმრებთან მოპყრობის მინიმალურ სტანდარტულ წესებს“ (შემდგომში – მსწ).⁵ წესების განახლებულმა ვერსიამ („მანდელას წესები“) მნიშვნელოვნად შეცვალა ძირითადი დოკუმენტი შშმ პირებთან მოპყრობის ნაწილში. IACHR-ის⁶ მომხსენებელმა თავისუფლებააღკვეთილ პირთა უფლებების საკითხებში „მანდელას წესები“ შეაფასა, როგორც მნიშვნელოვანი, წინ გადადგმული ნაბიჯი მონაცვლადი ჯგუფების დაცვის საკითხში, კერძოდ კი თავისუფლებააღკვეთილ შეზღუდული შესაძლებლობების მქონე პირებთან მიმართებით. მან აღნიშნა, რომ ამ მხრივ, წესები, სხვა დებულებებთან

³ „შეზღუდული შესაძლებლობის მქონე პირებს მიეკუთვნებიან პირები, ფიზიკური, ფსიქიკური, ინტელექტუალური ან სენსორული მყარი დარღვევებით, რომელთა ურთიერთქმედებამ სხვადასხვა დაბრკოლებასთან შესაძლოა ხელი შეუშალოს ამ პირების სრულ და ეფექტიან მონაწილეობას საზოგადოებრივ ცხოვრებაში, სხვებთან თანაბარ პირობებში“, 1-ლი მუხლი, შეზღუდული შესაძლებლობის მქონე პირთა უფლებების კონვენცია, 21/01/2007.

⁴ საქართველოს საკონსტიტუციო სასამართლო, <<http://constcourt.ge/ge/legal-acts/judgments>>, [09. 09. 2018].

⁵ წესი მე-2, მე-5, გაეროს განახლებული მინიმალური სტანდარტული წესები პატიმრებთან მოპყრობის შესახებ („ნელსონ მანდელას წესები“), 08/01/2016, <https://www.penalreform.org/wp-content/uploads/2016/11/PRI_Nelson_Mandela_Rules_Short_Guide_Geo_final.pdf>, [20.09.2018].

⁶ IACHR (Inter-American Commission on Human Rights) — ადამიანის უფლებათა ინტერამერიკული კომისია.

ერთად, ციხის ადმინისტრაციის მხრიდან ითხოვს შეიქმნას ადეკვატური საცხოვრებელი პირობები იმისათვის, რომ შეზღუდული შესაძლებლობების მქონე მსჯავრდებულებისთვის უზრუნველყოფილი იყოს შესაბამისი ციხის პირობები და რესურსების სრული და ეფექტიანი ხელმისაწვდომობა.⁷ მინიმალური სტანდარტული წესების განახლებულმა ვერსიამ მთავარი აქცენტი გააკეთა პატიმართა კლასიფიკაციის სისტემის აუცილებლობებზე. ეს გულისხმობს საჭიროებათა ინდივიდუალურ შეფასებას, როგორც ნებისმიერი რისკის, საჭიროებათა და საფრთხის გამოვლენის საშუალებას, რომელიც უნდა იყოს მოქნილი და იძლეოდეს მიდგომების ინდივიდუალიზაციის საშუალებას. ასევე, ადგილს უთმობს სასჯელის მოხდის რელევანტური გარემოს შექმნას, ფსიქოლოგიური ან სხვა ტიპის სტრესის, ან არასათანადო მოპყრობის ნებისმიერი ნიშნის გამოვლენასა და მათზე რეაგირებას და სხვა ფაქტორს.

მინიმალური სტანდარტული წესები მოუწოდებს ციხის ადმინისტრაციას, რომ ციხის პირობები მოარგოს ფიზიკური, ფსიქიკური ან სხვა სახის შეზღუდული შესაძლებლობის მქონე პირთა საჭიროებებს, რათა უზრუნველყოს მათი თანაბარი ხელმისაწვდომობა მომსახურებასა და პროგრამებზე და აღნიშნავს, რომ „სპეციალური საჭიროებების ხელშეწყობის მიზნით მიღებული ზომები არ უნდა ჩაითვალოს დისკრიმინაციულად“.⁸

3. ეროვნული კანონმდებლობა თავისუფლებააღკვეთილ შეზღუდული შესაძლებლობების მქონე პირთა კონტექსტში

3.1. საქართველოს კონსტიტუციის მიმოხილვა

საქართველოს კონსტიტუციაში არ გვხვდება მრავლობითი ჩანაწერი შშმ პირებთან დაკავშირებით და საერთოდ არ მოიცავს კონკრეტულ დათქმას თავისუფლებააღკვეთილ შშმ პირებთან მიმართებით. თუმცა ეს არ უნდა განვიხილოთ ისე, თითქოს საკითხი საკონსტიტუციო რეგულირების მიღმა რჩება. მიუხედავად იმისა, რომ კონსტიტუციის მე-11 მუხლი⁹ დისკრიმინაციის ერთ-ერთ რისკფაქტორად არ განიხილავს პირის შეზღუდულ შესაძლებლობას, საქართველოს კონსტიტუცია ავალდებულებს სახელმწიფოს, უზრუნველყოს შშმ პირთა უფლებების განუზრელი დაცვა საზოგადოებრივი ცხოვრების ყველა სფეროში. მათ შორის მოიაზრებიან როგორც შშმ, ისე სხვა მონყვლადი ჯგუფებიც. არგუმენტად შესაძლებელია, მოვიყვანოთ საქართველოს საკონსტიტუციო სასამართლოს განმარტება, რომ მე-14 მუხლის (ახალი რედაქციით მე-11 მუხლი) მიზანია უზრუნველყოს თანასწორობა კანონის წინაშე, არ დაუშვას არსები-

⁷ *Cavallaro J.*, Leading Human Rights Experts Call for Speedy Implementation of the Nelson Mandela Rules on Nelson Mandela International Day, Council of Europe, 2016, <<https://www.coe.int/en/web/commissioner/-/leading-human-rights-experts-call-for-speedy-implementation-of-the-nelson-mandela-rules-on-nelson-mandela-international-day?desktop=false>>, [20.09.2018].

⁸ წესი 2, 5, 6, გაეროს განახლებული მინიმალური სტანდარტული წესები პატიმრებთან მოპყრობის შესახებ („ნელსონ მანდელას წესები“), 08/01/2016, <https://www.penalreform.org/wp-content/uploads/2016/11/PRI_Nelson_Mandela_Rules_Short_Guide_Geo_final.pdf>, [20.09.2018].

⁹ საქართველოს კონსტიტუცია, 24/08/1995.

თად თანასწორის განხილვა უთანასწოროდ ან პირიქით. განმარტების თანახმად, „ნორმის მიზანი გაცილებით უფრო მასშტაბურია, ვიდრე მხოლოდ მასში არსებული შეზღუდული ჩამონათვალის მიხედვით დისკრიმინაციის აკრძალვა“.¹⁰ მოგვიანებით კი მორიგ გადაწყვეტილებაში ჩაინერა, რომ კონსტიტუციის მე-14 მუხლში ჩამოთვლილი ნიშნების ამომწურავად მიჩნევა თავისთავად გამოიწვევდა სასამართლოს მიერ იმის დადასტურებას, რომ ნებისმიერი სხვა ნიშნით დიფერენციაციის შემთხვევები არ იქნებოდა განხილული როგორც დისკრიმინაციული, რადგან იგი არ არის დაცული კონსტიტუციით. განმარტების თანახმად, ასეთი მიდგომა არ იქნებოდა სწორი, რადგან თითოეული მათგანის კონსტიტუციის მე-14 მუხლში მოუხსენიებლობა დიფერენციაციის დაუსაბუთებლობას ვერ გამორიცხავს.¹¹

ამ შემთხვევაში უმთავრესად კითხვის ნიშნის ქვეშ ექცევა არა თავად ჩანაწერი კანონმდებლობაში, თუ რამდენად კარგად არეგულირებს იგი შშმ პირებთან მოპყრობისა და მათთვის ადეკვატური გარემოს შექმნის საკითხებს ან რამდენად სწორად იკითხება ესა თუ ის ჩანაწერი, არამედ ერთ-ერთი უმთავრესი საკითხია, რამდენად ვრცელდება იგი საზოგადოებრივი ცხოვრების ყველა სფეროში, რამდენად ხორციელდება მისი იმპლემენტაცია პრაქტიკაში და რამდენად თანაბარია ამ უფლებების ხელმისაწვდომობა შშმ პირებისათვის. სახელმწიფოს ვალდებულებაა, დაიცვას შშმ პირთა უფლებები ყოველდღიურ ცხოვრებაში, დაეხმაროს და შეუქმნას სათანადო პირობები იმ პირებს, რომლებიც თავიანთი ფიზიკური ან ფსიქიკური ნაკლის გამო აქტიურად ვერ მონაწილეობენ საზოგადოებრივ ცხოვრებაში. ეს ვალდებულება უნდა ვრცელდებოდეს საზოგადოებრივი ცხოვრების ნებისმიერ, მათ შორის, სასჯელის მოხდის ადგილას.

3.2. სასჯელალსრულების სისტემის საქმიანობის მარეგულირებელი ეროვნული კანონმდებლობის მოკლე ანალიზი

საქართველოს პატიმრობის კოდექსი¹² განიხილავს შშმ პირებთან მოპყრობის სტანდარტებს, თუმცა იგი არ ასახავს სასჯელალსრულების დანესებულებაში ამ პირთა ცხოვრების ყველა სფეროს. კერძოდ, კანონში, ძირითადად, საუბარია იმაზე, რომ შშმ ბრალდებულებს/მსჯავრდებულებს, სხვებთან შედარებით, უნდა ჰქონდეთ უკეთესი საცხოვრებელი პირობები და კვება. თუმცა რა იგულისხმება „უკეთეს“ პირობებში, დეტალებს არ აკონკრეტებს რომელიმე კანონი ან კანონქვემდებარე აქტი. მიუხედავად გარკვეული რეგულირების მცდელობისა, პრაქტიკაში არ გვაქვს განმარტება, თუ ვინ უნდა მიიჩნეოდეს შშმ პირად სასჯელალსრულების სისტემაში და რა განსაკუთრებულ საჭიროებებზე უნდა მიუთითებდეს კანონი, მაშინ როცა ასეთ განმარტებას არაერთი ქვეყნის პრაქტიკაში ვხვდებით, მაგალითად: „პირი, რომელსაც აქვს ფიზიკური, სენსორული და მენტალური დაქვეითება, რომელიც ახდენს ზეგავლენას მის

¹⁰ საქართველოს მოქალაქე შოთა ბერიძე და სხვები საქართველოს პარლამენტის წინააღმდეგ, საქართველოს საკონსტიტუციო სასამართლოს 2008 წლის 31 მარტის № 2/1/392 გადაწყვეტილება, 6.

¹¹ მოქალაქეთა პოლიტიკური გაერთიანებები – ახალი მემარჯვენეები და საქართველოს კონსერვატიული პარტია საქართველოს პარლამენტის წინააღმდეგ, საქართველოს საკონსტიტუციო სასამართლოს 2010 წლის 17 სექტემბრის №1/1/493 გადაწყვეტილება, 14.

¹² საქართველოს კანონი, პატიმრობის კოდექსი, სსმ, 12, 24/03/2010.

შესაძლებლობაზე, განახორციელოს ნორმალური, ყოველდღიური საქმიანობა.¹³ ასევე, ადვილად აღსაქმელია განსაზღვრება, რომელსაც ვხვდებით ორგანიზაცია *Prison Reform Trust*-ის¹⁴ მიერ სპეციალურად შშმ პატიმრებისათვის მომზადებულ განმარტებით სახელმძღვანელოში, რომელიც, პოსტსაბჭოთა ქვეყნების პრაქტიკისაგან განსხვავებით, ნათლად წარმოაჩენს შშმ პირებთან მოპყრობის სფეროში არსებული პრობლემების გადაჭრის გზებს.

ქვეყნებში, რომლებშიც არსებობს სტატუსის დადგენის პრობლემა, „ჯერ კიდევ მოუგვარებლად რჩება სასჯელალსრულების სისტემაში შეზღუდული შესაძლებლობის მქონე ბრალდებულთა/მსჯავრდებულთათვის სტატუსის დადგენა, რაც შეუძლებელს ხდის ამ პირების საჭიროებების განსაზღვრას და შესაბამისი სპეციალური მომსახურებით უზრუნველყოფას“. ¹⁵ ხშირად, სწორედ სტატუსის არქონა ხდება იმის მიზეზი, რომ შშმ პატიმრებს არ აქვთ შესაბამისი გარემო და მომსახურება. თუმცა შეზღუდული შესაძლებლობის პირველადი შეფასება შესაძლებელია სტატუსის დადგენის გარეშეც, იმისათვის რომ სასჯელის მოხდის პირობები არ იყოს მხოლოდ სტატუსზე დამოკიდებული და რეგულირდებოდეს რეალურ საჭიროებებზე დაყრდნობით. გარდა სტატუსის დადგენისა, პრობლემების ნუსხაში უნდა მოვაქციოთ სასჯელალსრულების სისტემაში შშმ პირებზე ორიენტირებული ბიუჯეტირებისა და დაფინანსების არქონა, შეუსაბამო ინფრასტრუქტურა და საცხოვრებელი პირობები, სათანადოდ მომზადებული პერსონალის არარსებობა და სხვა.

თავისუფლების აღკვეთის ადგილებში შშმ პირთა უფლებების რეგულირებას ადგილი დაეთმო 2014-2016 წლების სამთავრობო სამოქმედო გეგმაში, რომელშიც საუბარია იმ პირობებზე, რომლებმაც უნდა უზრუნველყონ შშმ პირთა სასჯელის მოხდის ადეკვატური გარემო. მაგალითად: მოპყრობა, საჭიროებათა გამოვლენა და გაუმჯობესება, ჯანმრთელობის დაცვის ხელმისაწვდომობის უზრუნველყოფა, უფლებათა სწავლება და კონვენციის შესაბამისად უფლებების დაცვა (შშმ ბრალდებულთა/მსჯავრდებულთა მიმართ მიდგომის სოციალური მოდელის შემუშავება), სპეციალური, ადაპტირებული საცხოვრებელი პირობების შექმნა, სასჯელალსრულების დანესებულებების ინფრასტრუქტურის გასაუმჯობესებლად საჭიროებათა შესწავლა შშმ პირების სპეციფიკური მოთხოვნილებების დასაკმაყოფილებლად და ადაპტირებული ფიზიკური გარემოს შექმნა გონივრული მისადაგების გათვალისწინებით. აღნიშნული სამოქმედო გეგმა ავალდებულებს სასჯელალსრულების სისტემას, პრიორიტეტების სიაში შეიტანოს და გამოყოს რესურსები არსებული პრობლემების გადასაჭრელად.

¹³ Sub-chapter 4, HM Prison Service, Prison Service Order – PSO 2855, Prisoners with Physical, Sensory and Mental Disabilities, 20/12/1999, <https://bulger.co.uk/prison/PSO_2855_prisoners_with_disabilities.doc>, [19.03.2019].

¹⁴ PRT (The Prison Reform Trust is an independent UK charity working to create a just, humane and effective penal system) — დამოუკიდებელი ბრიტანული საქველმოქმედო ორგანიზაცია, რომელიც მუშაობს სამართლიანი, ჰუმანური და ეფექტიანი სასჯელალსრულების შესაქმნელად.

¹⁵ საქართველოს სახალხო დამცველის პრევენციის ეროვნული მექანიზმის ანგარიში: შეზღუდული შესაძლებლობის მქონე პირთა უფლებრივი მდგომარეობა პენიტენციურ დანესებულებებში, არანებაყოფლობითი და იძულებითი ფსიქიატრიული მკურნალობის დანესებულებაში – რეკომენდაციების შესრულების ანალიზი, თბ., 2014, 8, <<http://www.ombudsman.ge/uploads/other/2/2253.pdf>>, [20.09.2018].

4. შებენიანი შესაძლებლობის მქონე პირთა სასჯელის მოხდის პრაქტიკის ანალიზი

4.1. სასჯელალსრულების დაწესებულებაში მიღება

სასჯელალსრულების დაწესებულებაში მიღებისას თავისუფლებააღკვეთილი პირი პირველად ეხება სასჯელალსრულების სისტემას. ეს არის პირველი სტრესი, რომელსაც პირი იღებს თავისუფლების დაკარგვის გამო და, ფაქტობრივად, განაპირობებს სისტემასთან მისი ადაპტირების ეფექტიანობასა თუ კრახს. *ენდროუ კოილი* თავის სახელმძღვანელოში განმარტავს იმ ფაქტორებს, რომლებმაც შეიძლება უარყოფითი ზეგავლენა იქონიონ პირზე, მაგალითად, გამშვები პუნქტი, რომელიც შეიძლება შიშს იწვევდეს ციხეში ახალმოსულ პირებში. ამ უარყოფითი ზეგავლენის შემცირების მიზნით ის ყურადღებას უთმობს მიმღების თანამშრომლების სპეციალურ შერჩევასა და მათ მომზადებას იმაში, თუ როგორ შეინარჩუნონ რთული ბალანსი მკაცრ კონტროლსა, რომელიც ნათელს ხდის ყველასათვის, რომ ციხე კარგად ორგანიზებული ადგილია, და იმ სტრესის გაცნობიერებას შორის, რომელსაც პატიმარი განიცდის ამ ახალ, უცხო სამყაროში შესვლისას. „გამშვებ პუნქტში მომუშავე თანამშრომლები განსაკუთრებულად უნდა იქნენ შერჩეული და მომზადებული იმისათვის, რომ თავიანთი სამუშაო შეასრულონ სიფრთხილითა და თავდაჯერებით“.¹⁶

თუ შევხებით მიღების პროცედურებსა და მის განსაკუთრებულ მნიშვნელობას, სხვადასხვა ქვეყანაში მას განსხვავებულად განიხილავენ, მაგალითად: „მიღება არის პირველი შესაძლებლობა, გამოვლინდეს პატიმრის სპეციალური საჭიროება. ეს პროცესი უნდა განხორციელდეს განსაკუთრებული ყურადღებით. გასაგები/ნათელი კომუნიკაციის საშუალებით და პატიმრის რეაქციის შესახებ წინასწარი დასკვნების გაკეთების გარეშე...“.¹⁷ საქართველოს კანონმდებლობა არ ითვალისწინებს მიღების დროს შიშ პირთა საჭიროებების შესწავლის ვალდებულებას. ის შემოიფარგლება მიღებისას ჯანმრთელობის მდგომარეობის სავალდებულო შემოწმებით. პატიმართა მიღებისა და პატიმრობის პირველ ეტაპზე დაშვებული დარღვევების, ასევე საჭიროებათა სწორად განსაზღვრის მნიშვნელობასთან დაკავშირებით შეგვიძლია განვიხილოთ ევროპის ადამიანის უფლებათა სასამართლოს გადაწყვეტილებები: „მძიმე ფორმის შებენიანი შესაძლებლობების მქონე პირის მოთავსება ისეთ პირობებში, სადაც არის ძლიერი სიცივე, არსებობს ნაწილების გაჩენის რისკი, იმიტომ რომ მისი სანოლი არის ძალიან მაგარი ან სანოლი არ არის ხელმისაწვდომი, არ შეუძლია ისარგებლოს ტუალეტით ან დაიცვას სისუფთავე დიდი სირთულის გარეშე, წარმოადგენს ღირსების შემლახავ მოპყრობას და ექცევა მე-3 მუხლის ქვეშ.“¹⁸

¹⁶ Coyle A., *Fair H., A Human Rights Approach to Prison Management, Handbook for Prison Staff, International Center for Prison Studies, 3rd ed., London, 2018, 49.*

¹⁷ Sub-chapter 8, HM Prison Service, Prison Service Order – PSO 2855, Prisoners with Physical, Sensory and Mental Disabilities, 20/12/1999, <https://bulger.co.uk/prison/PSO_2855_prisoners_with_disabilities.doc>, [12.03.2019].

¹⁸ Price v. the United Kingdom [2001] ECHR, 33394/96, Council of Europe: European Court of Human Rights, Fact Sheet – Persons with Disabilities and the European Convention on Human Rights, 2019, 3, <https://www.echr.coe.int/Documents/FS_Disabled_ENG.pdf>, [21.03.2019].

4.2. სასჯელალსრულების დაწესებულებაში განთავსება და გადანაწილება

სასჯელალსრულების დაწესებულებაში მიღება და ამ პროცესში საჭიროებათა შესწავლა განსაკუთრებული ყურადღების სფეროს წარმოადგენს, რადგანაც საჭიროებების შესწავლა განაპირობებს შშმ პირის მოთავსებას მისი მდგომარეობისათვის შესაბამის საცხოვრებელ გარემოში, სადაც მისთვის ხელმისაწვდომი იქნება ყველა ის მომსახურება და აქტივობა, რომლებიც სარგებლობენ სხვა მსჯავრდებულები. საჭიროების შეფასება და მასზე დაყრდნობით, პირის საცხოვრებელ სადგომში განთავსება უნდა რეგულირდებოდეს საკანონმდებლო დონეზე. მაგალითად: „შშმ პირის მობილობის დონე, ყოველდღიური ცხოვრების უნარები, გარემოსთან ადაპტირების შესაძლებლობა მხედველობაში უნდა იყოს მიღებული საცხოვრებელში განთავსების შემთხვევაში... ციხის ადმინისტრაციამ უნდა უზრუნველყოს პატიმრის ნორმალურ საცხოვრებელში განთავსება მობილობის უმნიშვნელო დარღვევის შემთხვევაშიც“.¹⁹ ასეთი პირობების უზრუნველყოფა უნდა იყოს პრიორიტეტული სასჯელალსრულების დაწესებულებაში შშმ პირთა განთავსებისას, რათა ისინი არ აღმოჩნდნენ უფლებათა დარღვევის მაღალი რისკის წინაშე – „თავისუფლების აღკვეთამ, გონივრულ ვადაში აუცილებელი ზომების მიღების გარეშე, გამოიწვია სიტუაცია, რომელიც წარმოადგენს არაადამიანურ, ღირსების შემლახავ მოპყრობას“.²⁰

4.3. საცხოვრებელი პირობები სასჯელალსრულების დაწესებულებაში

მიღება და განთავსება განაპირობებს პატიმრის სისტემასთან ადაპტირების ეფექტიანობას. ციხის საცხოვრებელმა გარემომ შესაძლებელია, გააძლიეროს თავისუფლების აღკვეთით მიღებული სტრესი, რომელიც განსაკუთრებული სიმძაფრით გამოვლინდება შშმ პირებში, იმ გარემოებიდან გამომდინარე, რომ შშმ პირები საქართველოს პრაქტიკაში, ძირითადად, ცხოვრობენ ერთსა და იმავე პირობებში, ოჯახურ გარემოში და მათ არა აქვთ ცოდნა და გამოცდილება, თუ როგორ უნდა იცხოვრონ დამოუკიდებლად, იმ ადამიანების მხარდაჭერის გარეშე, რომლებიც მათ ყოველდღიურ ცხოვრებაში ეხმარებიან. შესაბამისად, სასჯელის მოხდის პროცესის სწორი დაგეგმვა და მისი საშუალებით მოცემული სტრესისა თუ სხვა პრობლემების მინიმუმამდე დაყვანა სისტემის მთავარ საზრუნავს უნდა წარმოადგენდეს. აღნიშნულ პრობლემებს ეხება გაერთიანებული ერების ორგანიზაციის მიერ მომზადებული სახელმძღვანელო სპეციალური საჭიროებების მქონე პატიმრების შესახებ, რომელშიც აღნიშნულია, რომ ციხის ადმინისტრაციას სჭირდება პოლიტიკისა და სტრატეგიის შემუშავება, რომლებიც ითვალისწინებენ მონყვლადი ჯგუფების საჭიროებებს ციხეში. მასში ასევე მითითებულია, თუ რა სახელმძღვანელო პრინციპებს უნდა ეფუძნებოდეს ასეთი პოლიტიკა, რომ ის უნდა ეყრდნობოდეს

¹⁹ Sub-chapter 8, HM Prison Service, Prison Service Order – PSO 2855, Prisoners with Physical, Sensory and Mental Disabilities, 20/12/1999, <https://bulger.co.uk/prison/PSO_2855_prisoners_with_disabilities.doc>, [18.03.2019].

²⁰ Z. H. v. Hungary, [2011] ECHR, 28973/11, Council of Europe: European Court of Human Rights, Fact sheet – Persons with disabilities and the European Convention on Human Rights, 2019, 4, <https://www.echr-coe.int/Documents/FS_Disabled_ENG.pdf>, [18.03.2019].

შებლუდული შესაძლებლობების მქონე პირთა უფლებების დაცვის გაეროს კონვენციას და ეროვნულ კანონმდებლობას.²¹

ციხეში ადეკვატური გარემოს შექმნა მნიშვნელოვანია შშმ პირებისათვის არა მხოლოდ მათი ციხეში ყოფნის დროს, არამედ გათავისუფლების შემდეგაც, რადგანაც უსაფრთხო, ადეკვატური გარემოს შექმნას, საშუალებების ხელმისაწვდომობას გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს, როგორც შშმ პატიმართა საჭიროებების უზრუნველყოფისათვის ციხესა და საკანში, ასევე გათავისუფლების შემდეგ საზოგადოებაში მათი ეფექტიანი რეინტეგრაციისათვის.²² თუმცა ქართულ პრაქტიკაში ასეთი პოლიტიკის არარსებობაზე მიანიშნებს სასჯელალსრულების სისტემაში მომსახურების ხელმისაწვდომობის შესახებ სახალხო დამცველის ანგარიშში წარმოდგენილი პრობლემების ნუსხა, როგორებიცაა: ეტლით მოსარგებლე პირთა მიერ ტელეფონით სარგებლობა, როცა ეს უკანასკნელი დამონტაჟებულია იმ სიმაღლეზე, რომ შშმ პირს გაუჭირდება დამოუკიდებლად ნომრის აკრეფა; ანალოგიურად, საჩივრების ყუთის ზედაპირის სიმაღლე; სასეირნო ეზოებამდე მისასვლელი არაადაპტირებული დერეფანი; სამედიცინო ნაწილის არახელმისაწვდომობა; სურდოთარჯიმნისა და ბრაილის შრიფტის არარსებობა და ა. შ.²³ თუმცა აღსანიშნავია, რომ ევროპის სასამართლოს პრაქტიკაში მოცემული ტიპის დარღვევები მიჩნეულ იქნა მე-3 მუხლის დარღვევად, როცა სასამართლომ განმარტა, რომ „გარკვეული ობიექტების დამოუკიდებლად ხელმიწვდომლობას, სასადილოსა და სანიტარიული ობიექტების ჩათვლით, ასევე მისი გადაადგილებისათვის ნებისმიერი სახის ორგანიზებული დახმარების არარსებობას უნდა გამოენვია არაადამიანური, ღირსების შემლახავი მოპყრობის შესატყვისი, არააუცილებელი და თავიდან აცილებადი ფიზიკური და ფსიქიკური პრობლემები“.²⁴

4.4. ციხის რეჟიმი, მოპყრობა და მოქმედება საგანგებო სიტუაციებში

შშმ პატიმრები, მათი მდგომარეობიდან გამომდინარე, ხშირად, არასათანადო მოპყრობის რისკის წინაშე აღმოჩნდებიან როგორც სასჯელალსრულების სისტემის თანამშრომლების, ასევე სხვა პატიმრების მხრიდან. ამის მიზეზი კი, უპირველეს ყოვლისა, არის პერსონალის არაინფორმირებულობა და არაკვალიფიციურობა, ასევე, შესატყვისი რეგულირების მექანიზმების არარსებობა და სხვა ფაქტორები, რაც შშმ პატიმართა უსაფრთხოებას რისკის წინაშე აყენებს. თუმცა არსებობს ის მინიმალური მოთხოვნები, რომელთა უზრუნველყოფა ადმინისტრაციის

²¹ *Atabay T.*, Handbook on Prisoners with Special Needs, Criminal Justice Handbook Series, United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC), New York, 2009, 43.

²² *Vallas R.*, Disabled Behind Bars, The Mass Incarceration of People With Disabilities in America’s Jails and Prisons, 2016, 10, <<https://cdn.americanprogress.org/wp.../2016/07/.../2CriminalJusticeDisability-report.p>>, [09.09.2018].

²³ საქართველოს სახალხო დამცველის პრევენციის ეროვნული მექანიზმის ანგარიში: შებლუდული შესაძლებლობის მქონე პირთა უფლებრივი მდგომარეობა პენიტენციურ დაწესებულებებში, არანებაყოფლობითი და იძულებითი ფსიქიატრიული მკურნალობის დაწესებულებაში — რეკომენდაციების შესრულების ანალიზი, 2014, 8, <<http://www.ombudsman.ge/uploads/other/2/2253.pdf>>, [20.09.2018].

²⁴ *Semikhvostov v. Russia*, [2014] ECHR, 2689/12, Council of Europe: European Court of Human Rights, Fact sheet – Persons with disabilities and the European Convention on Human Rights, 2019, 5, <https://www.echr.coe.int/Documents/FS_Disabled_ENG.pdf>, [19.03.2019].

ვალდებულებაა, რათა არამარტო უსაფრთხო გარემო შექმნან, არამედ დაიცვან მათი, ისევე როგორც სხვა პატიმრების, ფსიქიკური მდგომარეობა.²⁵

საყურადღებოა, ასევე, თუ რა პოლიტიკა აქვს შემუშავებული სასჯელალსრულების დაწესებულების ადმინისტრაციას საგანგებო სიტუაციების დროს შშმ პირებთან მოპყრობის თვალსაზრისით. ცალსახაა, რომ სისტემას უნდა ჰქონდეს შშმ პირებთან მოპყრობისა და მათი ევაკუაციის გეგმა. ამ მხრივ შეიძლება ნეგატიურ მაგალითად განვიხილოთ საქართველოსა და სხვა პოსტსაბჭოთა ქვეყნების პრაქტიკა, როცა კანონმდებლობაში არაფერია ნათქვამი შშმ პირების უსაფრთხოებისა და ევაკუაციის სპეციალური გეგმების არსებობის შესახებ. „უნდა შემუშავდეს საგანგებო შემთხვევაში შშმ პირთა სპეციალური ევაკუაციის გეგმა. ... ის უნდა იყოს ადაპტირებული კონკრეტული პატიმრების საჭიროებების მიხედვით და დაყვანილი შესაბამისი პერსონალის ცნობიერებამდე“.²⁶

4.5. სამარტოო საკანში მოთავსება და დისციპლინური ღონისძიების გამოყენება

ხშირია შემთხვევები, როდესაც ადმინისტრაცია შშმ პირებს ათავსებს იზოლირებულად, „სამარტოო საკნებში“. განსაკუთრებით ეს ეხება ფსიქიკური პრობლემების მქონე პირებს, ასევე მათ, რომელთაც არ შეუძლიათ გადაადგილება ან აქვთ ესა თუ ის შეზღუდვა და ადმინისტრაციისათვის ასეთი პირების მოთავსება სხვა პატიმრებთან ერთად, მათი მდგომარეობიდან გამომდინარე, დაკავშირებულია სირთულესთან. ამ ქმედებას, ხშირად, ადმინისტრაცია განმარტავს, როგორც უსაფრთხოების აუცილებელ ზომას, თუმცა ასეთი გადაწყვეტილება მაღალი რისკის წინაშე აყენებს შშმ პირებს. ასეთი მკაფიო პროცედურების არქონა კი, ხშირად, შეიძლება წარმოადგენდეს რისკფაქტორს შშმ პირთა სიცოცხლისა და ჯანმრთელობისათვის. სამარტოო საკანში მოთავსების პრაქტიკის შესახებ საუბარია სახალხო დამცველის პრევენციის ეროვნული მექანიზმის ანგარიშში, რომელშიც განმარტებულია, რომ ხანგრძლივი და გაურკვეველი ვადით სამარტოო პატიმრობა პირს ფსიქოლოგიურ ტკივილსა და ტანჯვას აყენებს, რაც მკაცრად აკრძალულია წამების საწინააღმდეგო კონვენციით.²⁷ იმავეს განმარტავს გაერთიანებული ერების ადამიანის უფლებების კომიტეტის ზოგადი კომენტარები.²⁸

²⁵ Atabay T., Handbook on Prisoners with special needs, Criminal Justice Handbook Series, United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC), New York, 2009, 52.

²⁶ Sub-chapter 11, HM Prison Service, Prison Service Order – PSO 2855, Prisoners with Physical, Sensory and Mental Disabilities, 20/12/1999, <https://bulger.co.uk/prison/PSO_2855_prisoners_with_disabilities.doc>, [12.03.2019].

²⁷ Manduric A., UN Human Rights Experts (Again) Push for Access to U.S. Prisons, Call for Solitary Reform, Solitary Watch, 2015, <<http://solitarywatch.com/2015/07/24/un-human-rights-experts-again-push-for-access-to-u-s-prisons-call-for-solitary-confinement-reform/>>, [18.03.2019].

²⁸ Istanbul Statement on the Use and Effects of Solitary Confinement International Psychological Trauma Symposium, 09/12/2007, <http://solitaryconfinement.org/uploads/Istanbul_expert_statement_on_sc.pdf>, [21.03.2019]. UN Human Rights Committee (HRC), CCPR General Comment No. 20: Article 7 (Prohibition of Torture, or Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment), 10/03/1992.

გარდა სამართლო საკანში მოთავსებისა, ასევე, ზრუნვის საგანს უნდა წარმოადგენდეს შშმ პატიმართა მიმართ დისციპლინური ღონისძიების გამოყენება, რომელიც განხილული უნდა იყოს განსაკუთრებული სიფრთხილით, სპეციალისტების მონაწილეობით, რადგანაც პირობები, რომლებიც ყოველდღიური საცხოვრებელი გარემოს შეცვლას და მით უმეტეს, მის გაუარესებას იწვევს, უარყოფითად მოქმედებს ნებისმიერ ადამიანზე და მას შესაძლებელია, დამლუპველი ზეგავლენა ჰქონდეს შშმ პირზე, შეზღუდულობის ტიპის მიუხედავად.

4.6. სამედიცინო მომსახურება და მოვლა სასჯელადსრულების დაწესებულებაში

მომვლელისა და დამხმარე პერსონალის ინსტიტუტი შშმ პატიმრებისათვის სასიცოცხლო მნიშვნელობისაა, თუმცა შშმ მსჯავრდებულისა და ბრალდებულისათვის, მცირე გამოწვევის გარდა, სრულიად ხელმიუწვდომელია პერსონალური დამხმარე პირი. პრევენციის ეროვნული მექანიზმის ანგარიშის მიხედვით, რომელშიც ადგილი ეთმობა შშმ პირთა მოვლის საკითხებს, აღნიშნულია, რომ შშმ პატიმრები დამოკიდებულნი არიან თანამესაკნეთა ნებაზე, რათა დაკმაყოფილდეს მათი ფიზიოლოგიური და სხვა სახის მოთხოვნები. ამგვარი დამოკიდებულება არასასურველ სუბორდინაციაში აყენებს მათ და წარმოშობს რისკს დამოკიდებულებით მანიპულირებისა, რომელიც ადვილად შეიძლება გადაიზარდოს ჩაგვრასა და ძალადობაში.²⁹ გარდა ზემოაღნიშნულისა, ამგვარი ტიპის მოვლა სამედიცინო მომსახურების ნაწილიც უნდა იყოს, ხოლო ჯანმრთელობის დაცვის უფლება აღიარებულია, მიუხედავად პირის სტატუსისა თუ მდგომარეობისა. ეკვივალენტური სამედიცინო მომსახურება – ეს არის პრინციპი, რომელიც ვრცელდება ყველა პატიმარზე, რომლებსაც აქვთ უფლება, მიიღონ საზოგადოებრივი ჯანდაცვის შესაბამისი სამედიცინო მომსახურება.³⁰ თუმცა, მიუხედავად გარანტირებული უფლებებისა, სხვადასხვა ანგარიშსა და გადაწყვეტილებაში ვხვდებით რელევანტური სამედიცინო მომსახურების კრიტიკას. მაგალითისთვის შეიძლება განხილულ იქნეს, ადამიანის უფლებათა საერთაშორისო სასამართლოს გადაწყვეტილებები, როდესაც საქმეზე დადგენილ იქნა კონვენციის მე-3 მუხლის დარღვევა იმ მიზეზით, რომ სახელმწიფო ორგანოებმა არ უზრუნველყვეს განმცხადებლის უსაფრთხო და მისი ჯანმრთელობის მდგომარეობის შესაბამისი მოპყრობა.³¹

²⁹ საქართველოს სახალხო დამცველის პრევენციის ეროვნული მექანიზმის ანგარიში: შეზღუდული შესაძლებლობების მქონე პირთა მდგომარეობა პენიტენციურ დაწესებულებებში, დროებით მოთავსების იზოლაციის და არანებაყოფლობით ფსიქიატრიული მკურნალობის დაწესებულებაში, პერსონალის დახმარების არარსებობა, 2014, 17, <<http://www.ombudsman.ge/uploads/other/1/1726.pdf>>, [11.09.2017].

³⁰ *Atabay T.*, Handbook on Prisoners with Special Needs, Criminal Justice Handbook Series, United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC), New York, 2009, 14.

³¹ *Arutyunyan v. Russia*, [2012] ECHR, 48977/09, Council of Europe: European Court of Human Rights, Fact Sheet – Persons with disabilities and the European Convention on Human Rights, 2019, 4, <https://www.echr.coe.int/Documents/FS_Disabled_ENG.pdf>, [19.03.2019].

4.7. კვება სასჯელაღსრულების დაწესებულებაში

ქართული კანონმდებლობის ანალიზი გვიჩვენებს, რომ სასჯელაღსრულების სისტემის ადმინისტრაცია ვალდებულია უზრუნველყოს სპეციალური/დიეტური კვება პატიმრებისთვის, რომლებსაც ეს სჭირდებათ სამედიცინო თვალსაზრისით. თუმცა აქვე აღსანიშნავია, რომ სპეციალური კვების საჭიროება შესაძლებელია გამოწვეული იყოს არა პირის ჯანმრთელობის მდგომარეობით, არამედ მისი ფიზიკური უძლურებით, როდესაც შშმ პირს არ შეუძლია ან გართულებული აქვს გადაადგილება. ასეთ პირს, შესაძლებელია, სამედიცინო თვალსაზრისით არ ესაჭიროება სპეციალური კვება, თუმცა ცალსახაა, რომ მისი ფიზიკური მდგომარეობიდან გამომდინარე, სათანადო კვება შემდგომი გართულებების თავიდან აცილების მთავარი მექანიზმია, რაც სამართლებრივი აქტის რეგულირების ფარგლებში ვერ მოხვდება. არასათანადო კვება შესაძლებელია, გამოიწვიოს ფიზიკური თუ ფსიქიკური მდგომარეობის გაუარესება ან/და წარმოქმნას ახალი პრობლემები.

4.8. სარეაბილიტაციო პროგრამებისა და ფსიქოლოგის მომსახურების ხელმისაწვდომობა სასჯელაღსრულების დაწესებულებაში

სასჯელის აღსრულების ადგილებში პატიმართა სარეაბილიტაციო პროგრამებში მონაწილეობა შშმ პირებისათვის განსაკუთრებული მნიშვნელობისაა, ვინაიდან ციხეში მოხვედრით გამოწვეულ სტრესს ემატება პირის შეზღუდული შესაძლებლობები. სწორედ აღნიშნული სტრესის დაძლევის ერთ-ერთი საშუალებაა სხვადასხვა პროგრამაში მონაწილეობა. საქართველოს 2016-2017 წლების სამთავრობო სამოქმედო გეგმის ერთ-ერთ მთავარ პრიორიტეტად სწორედ შშმ პირების საჭიროებებზე მორგებული ჰაბილიტაცია/რეაბილიტაციის პროგრამების დანერგვა იქნა მიჩნეული.³²

თუ საერთაშორისო პრაქტიკას გადავხედავთ, ვნახავთ, რომ სარეაბილიტაციო პროგრამებში შშმ პატიმართა მონაწილეობა და საზოგადოების სრულფასოვან წევრებად მათი დაბრუნებისთვის ხელშეწყობა არის განვითარებული ქვეყნის სასჯელაღსრულების სისტემის მთავარი მიზანი. მაგალითად, დიდი ბრიტანეთის პრაქტიკის განხილვისას ვხვდებით ციხის სისტემის საქმიანობის მარეგულირებელ დოკუმენტებს, რომლებიც ადგენენ, რომ უნდა მოხდეს პროგრამების გონივრული კორექტირება, რათა შშმ პირებმა შეძლონ მასში მონაწილეობა. მოცემულ საკანონმდებლო აქტებში ყურადღება ეთმობა იმას, რომ პროგრამების განხორციელებისას გათვალისწინებულ იქნეს კომუნიკაციური საჭიროებები, „პატიმრებს, რომლებიც არიან სმენადაქვეითებულნი, განხილვაში ეფექტიანი მონაწილეობის მისაღებად შესაძლებელია დასჭირდეთ სურდოთარჯიმნის დახმარება“.³³ ასევე, უნდა განვიხილოთ ფიზიკური ვარჯი-

³² ამოცანა 4.6.9, საქმიანობა 4.6.10.1., საქართველოს ადამიანის უფლებების დაცვის სამთავრობო სამოქმედო გეგმა (2016-2017 წლებისთვის), საქართველოს მთავრობის 2016 წლის 21 ივლისის დადგენილება № 338, 22.

³³ Sub-chapter 11, HM Prison Service, Prison Service Order – PSO 2855, Prisoners with Physical, Sensory and Mental Disabilities, 20/12/1999, <https://bulger.co.uk/prison/PSO_2855_prisoners_with_disabilities.doc>, [12.03.2019].

შეზღვევის და სპორტის როლი, რომელსაც შესაძლებელია მნიშვნელოვანი გავლენა ჰქონდეთ მათი ჯანმრთელობის მდგომარეობის შენარჩუნებაში. ამდენად, შეზღვეული შესაძლებლობების მქონე მსჯავრდებულებისათვის ხელმისაწვდომი უნდა იყოს სპორტული და სავარჯიშო ობიექტები.³⁴

რეაბილიტაციის კონტექსტში მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს საგანმანათლებლო და დასაქმების პროგრამებს, ვინაიდან, ერთი მხრივ, ხშირია შემთხვევები, როდესაც შპმ პირები არიან სოციალურად დაუცველი ფენიდან და მათ ხელი არ მიუწვდებოდათ ნორმალურ საგანმანათლებლო და პროფესიული მომზადების პროგრამებზე. მეორე მხრივ, არიან შპმ პირები, რომლებსაც აქვთ შემეცნებითი პრობლემა და საჭიროებენ შესაბამისი სასწავლო პროგრამების მიწოდებას, რათა შეძლონ დაწესებულების რეჟიმთან ადაპტაცია. ადმინისტრაციამ უნდა შეაფასოს, თუ რამდენადაა ხელმისაწვდომი შპმ პატიმრებისათვის საგანმანათლებლო საშუალებები და პროგრამები. რაც შეეხება დასაქმებას, ხშირია შემთხვევები, როდესაც ადმინისტრაცია ცალმხრივად იღებს გადაწყვეტილებას, უარი უთხრას შპმ პირს დასაქმებაზე, მისი მდგომარეობიდან გამომდინარე, თუმცა ციხეებში, რომლებშიც არის პატიმრების დასაქმების საშუალება, შპმ პირებს უნდა ჰქონდეთ ამ შესაძლებლობის თანაბრად გამოყენების უფლება.

4.9. სასჯელადსრულების დაწესებულებიდან გათავისუფლებისათვის მომზადება

სასჯელის მოხდისაგან ვადამდე ადრე გათავისუფლება ერთ-ერთი მგრძნობიარე საკითხია და აქ ორი მხარე უნდა განვიხილოთ: მსჯავრდებულები, რომლის მთავარი მოტივაცია სწორედ სასჯელის მოხდისაგან ვადამდე ადრე გათავისუფლებაა და იმ საზოგადოების უსაფრთხოება, რომელშიც მსჯავრდებულები უნდა დაბრუნდეს. აღსანიშნავია, რომ თუ პატიმარი ბრუნდება სხვადასხვა უნარით აღჭურვილი, მაშინ საზოგადოებაში მისი ინტეგრირების ალბათობა მაღალია. თუმცა, უმეტეს შემთხვევაში, შპმ პირები მოკლებულნი არიან ასეთი უნარების გამომუშავებას, ასევე გათავისუფლების შემდგომ სხვადასხვა პროგრამაში მონაწილეობის შესაძლებლობას.

სპეციალური საჭიროების მქონე პატიმართა სახელმძღვანელოში ვხვდებით განმარტებას, თუ რა სირთულეები არსებობს შპმ პირთა სასჯელის მოხდისაგან გათავისუფლების პროცესში და როგორ უნდა მოხდეს მისი ეფექტიანი გადაწყვეტა. იგი აღნიშნავს, რომ ძირითადი საკითხი, რომელიც უგულებელყოფილია ციხის სისტემათა უმეტესობაში, არის პატიმრებისათვის ციხის სისტემიდან გარე სამყაროში დაბრუნების პროცესში დახმარება. ასეთი დახმარების განწევს საშუალებად კი მიჩნეულია გათავისუფლებისათვის მომზადებისა და გათავისუფლების შემდგომ საზოგადოებაში ინტეგრაციის ხელშემწყობი კომპლექსური პროგრამების შეთავა-

³⁴ Department of Health and Prison Reform Trust, Information Book for Prisoners with a Disability, Offender Health and Prison Reform Trust, 2009, 18, <<http://www.prisonreformtrust.org.uk/Portals/0/Documents/pibs/Disability%20pib%20-%20easy%20read.pdf>>, [09.09.2018].

ზება.³⁵ აღნიშნული პროგრამების შეთავაზება უნდა ხდებოდეს არა რომელიმე ერთი სისტემის მიერ, არამედ პენიტენციური სისტემის, პრობაციის, სოციალური მომსახურების სააგენტოებისა და საზოგადოების მიერ ერთობლივად, რათა თავიდან იქნეს აცილებული განმეორებითი დანაშაული და სხვა უარყოფითი შედეგები, განსაკუთრებით იმ სირთულეების გათვალისწინებით, რომლებსაც შშმ პირები ხვდებიან გათავისუფლების შემდგომ.

5. საერთაშორისო პრაქტიკის მოკლე ექსკურსი

სტატია არაერთ შემთხვევაში მაგალითად მოიხმობს წარმატებულ პრაქტიკას დიდ ბრიტანეთში, სადაც შშმ პირებთან მოპყრობის წესები დეტალურადაა განერილი სპეციალურ ბრძანებაში, რომელიც განმარტავს, რომ: „ციხის სამსახურმა, შეძლებისდაგვარად, უნდა უზრუნველყოს ფიზიკური, სენსორული და მენტალური პრობლემების მქონე პატიმრების თანაბარი მონაწილეობა ციხის ცხოვრებაში“.³⁶ ამდენად, შშმ პატიმრის საცხოვრებელი გარემო პირობების უზრუნველყოფა და მოპყრობა დამოკიდებულია არა კონკრეტული ციხის ადმინისტრაციის ინდივიდუალურ გადაწყვეტილებაზე, არამედ გარანტირებულია სამართლებრივი აქტით. ამავე დოკუმენტის მეორე თავი ეყრდნობა კანონს „შეზღუდული შესაძლებლობის მქონე პირთა დისკრიმინაციის აქტი“³⁷ და განსაზღვრავს ციხის სამსახურების პოლიტიკასა და კანონით დადგენილ მოთხოვნებს.

თუმცა საპირისპირო მიდგომას ვხვდებით რიგი პოსტსაბჭოთა ქვეყნების პრაქტიკის განხილვისას, მაგალითად, ყირგიზეთის კანონმდებლობაში,³⁸ რომელშიც გამოიყენება არა „შეზღუდული შესაძლებლობების მქონე პირი“, არამედ – ტერმინი „ინვალიდი“, ასევე სპეციალური პირობების შექმნასთან დაკავშირებით კანონში, ძირითადად, საუბარია I და II ჯგუფის ინვალიდებზე. ანალოგიურ მიდგომას ვხვდებით რუსეთის კანონმდებლობაში.³⁹ მაგალითად, კანონი განმარტავს, რომ ავადმყოფ მსჯავრდებულებსა და I და II ჯგუფის ინვალიდებს შეუძლიათ მიიღონ დამატებითი ამანათები და გზავნილები იმ რაოდენობით და ასორტიმენტით, რომელიც შეესაბამება სამედიცინო დასკვნას (მუხლი 90). გარდა აღნიშნულისა, იმის გათვალისწინებით, რომ „ინვალიდობა“ თავისთავად ნიშნავს უნარშეზღუდულობას და არა შეზღუდულ შესაძლებლობას, შშმ პირთა აღქმადობაც განიხილება როგორც სამედიცინო და არა სოციალური მოდელი. შესაბამისად, კანონმდებლობაში არ არის რაიმე მითითება შშმ პირებისათვის ცხოვრების იმ პირობებისა და პროგრამების თანაბარი ხელმისაწვდომობის აუცილებლობის შესახებ, რომლებზეც სხვა პირებს მიუწვდებათ ხელი.

³⁵ Atabay T., Handbook on Prisoners with Special Needs, Criminal Justice Handbook Series, United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC), New York, 2009, 6.

³⁶ Sub-chapter 3, HM Prison Service, Prison Service Order – PSO 2855, Prisoners with Physical, Sensory and Mental Disabilities, 20/12/1999, https://bulger.co.uk/prison/PSO_2855_prisoners_with_disabilities.doc, [12.03.2019].

³⁷ UK Disability Discrimination Act, c.13, 07/04/2005.

³⁸ Уголовно-исполнительный Кодекс Кыргызской Республики, № 17, 31/01/2017.

³⁹ Уголовно-исполнительный Кодекс Российской Федерации, № 1-ФЗ, 08/01/1997.

6. დასკვნა

კანონმდებლობისა და პრაქტიკის ანალიზი გვაძლევს საფუძველს ვივარაუდოთ, რომ შშმ პირთა საჭიროებები ზრუნვის საგანს წარმოადგენს. შშმ პირები არ არიან სრულად დაკმაყოფილებული ყველა იმ საშუალებით, რომელთაც უნდა უზრუნველყონ სრულყოფილი და ეფექტიანი ჩართულობა სისხლის სამართლის პროცესის ყველა ეტაპზე და ადაპტირებული, ხელმისაწვდომი გარემო სასჯელის მოხდის ადგილებში.

სასჯელის მოხდის ადეკვატური გარემოს შექმნის კონტექსტში ვხვდებით ისეთ შემთხვევებულ ფაქტორებს, როგორებიცაა: არაადაპტირებული გარემო; ბრალდებულის/მსჯავრდებულის მიღებიდან მის გათავისუფლებამდე პროცესის მარეგულირებელი სპეციალური სამართლებრივი პროცედურების არარსებობა; მოვლის/დამხმარის ინსტიტუტის არარსებობა; სტატუსის დადგენა; ციხის რეჟიმის შესახებ ინფორმაციის არახელმისაწვდომობა სმენა- და მხედველობადაქვეითებული პირებისათვის და ბოლოს, ციხის პერსონალი, რომელმაც მოცემულ სფეროში არასაკმარისი მომზადების გამო შესაძლებელია, ვერ შეძლოს რელევანტური გადაწყვეტილებების მიღება შშმ პირთა სასჯელის მოხდის ნებისმიერ ეტაპზე. გამომდინარე იქიდან, რომ ნებისმიერ ქვეყანაში დანაშაულის ჩამდენ პირთა შორის, სხვადასხვა მიზეზით, ხშირად ხვდებიან შშმ პირები და მათ მიმართ სისხლის სამართლის მართლმსაჯულების სისტემა ვერ იქნება შერჩევითი, სასჯელალსრულების სისტემა უნდა იყოს მზად ასეთი კატეგორიის მონყვლადი ჯგუფების სასჯელის მოხდის ეფექტიანი და ადეკვატური პირობების უზრუნველყოფისათვის.

რეკომენდაციები სასჯელალსრულების დანესებულებაში შეზღუდული შესაძლებლობის მქონე პირთა სასჯელის მოხდის ეფექტიანობის უზრუნველყოფის შესახებ

1. უნდა გაანალიზდეს სისხლის სამართლის საკანონმდებლო ბაზა შშმ პირთა კონტექსტში და მომზადდეს საკანონმდებლო ცვლილებების პროექტი კონვენციის მოთხოვნათა გათვალისწინებით.
2. სპეციალისტების მიერ უნდა ჩატარდეს სასჯელალსრულების სისტემის დანესებულებების კვლევა, რომელიც შეისწავლის შემდეგ საკითხებს:
 - 2.1 შენობა-ნაგებობების შესაბამისობა შშმ პირთა განთავსების სტანდარტებთან;
 - 2.2 სამართლებრივი ბაზა, რომელიც არეგულირებს შშმ პირთა საცხოვრებელ საკნებში განაწილებასა და რისკისა და საჭიროების შეფასების სტანდარტებს;
 - 2.3 ინფორმაციის ხელმისაწვდომობა სხვადასხვა ტიპის შშმ პირებისათვის;
 - 2.4 ციხის პერსონალის მომზადების ხარისხი და პროფესიონალი კადრების რაოდენობრივი ბალანსი, შშმ პირთა საჭიროებებიდან გამომდინარე.
3. კვლევის საფუძველზე უნდა შემუშავდეს სასჯელალსრულების სისტემაში შშმ პირებთან მუშაობის ახალი, ეფექტიანი პროცედურები, როგორებიცაა: მიღების პროცედურები, რის-

კისა და საჭიროებების შეფასება, განთავსება, მომსახურებების ხელმისაწვდომობა, გათავისუფლებისათვის მომზადება და ა. შ.

4. სასჯელალსრულების სისტემამ უნდა შეიმუშაოს შშმ პირთა სასჯელის მოხდის ადეკვატური პირობების შექმნისათვის განსახორციელებელ ღონისძიებათა გეგმა, საერთაშორისო სტანდარტებისა და წარმატებული პრაქტიკის მიხედვით.
5. სახელმწიფომ უნდა შეიმუშაოს შშმ პირთა სტატუსის დადგენის დაჩქარებული მექანიზმები სასჯელალსრულების სისტემის დაწესებულებაში მოხვედრილ შშმ პირებთან მიმართებით, რათა მინიმუმამდე იქნეს დაყვანილი საჭირო მომსახურების ხელმისაწვდომობის შეზღუდვის ალბათობა.
6. სასჯელალსრულების სისტემამ, სტატისტიკურ ანალიზთან ერთად, უნდა გამოაქვეყნოს შშმ პირთა სტატისტიკა შეზღუდულობის სახეების მიხედვით, რათა ინფორმაცია ხელმისაწვდომი იყოს შესაბამისი ორგანიზაციების, სტრუქტურებისა და დაინტერესებული პირებისათვის.
7. სასჯელალსრულების სისტემაში განთავსებულ შშმ პირთათვის, სასჯელის მოხდის ეფექტიანი გარემოს შექმნის მიზნით, უნდა მოხდეს შესაბამის სფეროში მომუშავე არასამთავრობო ორგანიზაციებისა და სახელმწიფო სტრუქტურების მობილიზება და ჩართვა სასჯელის აღსრულების პროცესში.

ბიბლიოგრაფია:

1. საქართველოს კონსტიტუცია, 24/08/1995.
2. შეზღუდული შესაძლებლობის მქონე პირთა უფლებების კონვენცია, 24/01/2007.
3. საქართველოს კანონი, პატიმრობის კოდექსი, სსმ, 12, 24/03/2010.
4. საქართველოს ადამიანის უფლებების დაცვის სამთავრობო სამოქმედო გეგმა (2016-2017 წლებისთვის), საქართველოსრმთავრობის დადგენილება № 338, 21/07/2016.
5. საქართველოს სახალხო დამცველის პრევენციის ეროვნული მექანიზმის ანგარიში: შეზღუდული შესაძლებლობის მქონე პირთა უფლებრივი მდგომარეობა პენიტენციურ დაწესებულებებში, არანებაყოფლობითი და იძულებითი ფსიქიატრიული მკურნალობის დაწესებულებაში — რეკომენდაციების შესრულების ანალიზი, თბ., 2014, 8, 17, <<http://www.ombudsman.ge/uploads/other/2/2253.pdf>>.
6. გაეროს განახლებული მინიმალური სტანდარტული წესები პატიმრებთან მოპყრობის შესახებ („ნელსონ მანდელას წესები“), 08/01/2016, <https://www.penalreform.org/wp-content/uploads/2016/11/PRI_Nelson_Mandela_Rules_Short_Guide_Geo_final.pdf>.
7. საქართველოს მოქალაქე შოთა ბერიძე და სხვები საქართველოს პარლამენტის წინააღმდეგ, საქართველოს საკონსტიტუციო სასამართლოს 2008 წლის 31 მარტის №2/1/392 გადაწყვეტილება, 6.
8. მოქალაქეთა პოლიტიკური გაერთიანებები – ახალი მემარჯვენეები და საქართველოს კონსერვატიული პარტია საქართველოს პარლამენტის წინააღმდეგ, საქართველოს საკონსტიტუციო სასამართლოს 2010 წლის 17 სექტემბრის №1/1/493 გადაწყვეტილება, 14.

9. შშმ პირი, ტრენერი, არასამთავრობო ორგანიზაციის წარმომადგენელი, პერსონალური ინტერ-ვიუ, თბილისი, სექტემბერი, 2017.
10. UK Disability Discrimination Act, c.13, 07/04/2005.
11. Istanbul Statement on the Use and Effects of Solitary Confinement, International Psychological Trauma Symposium, 09/12/2007, <http://solitaryconfinement.org/uploads/Istanbul_expert_statement_on_sc.pdf>.
12. UN Human Rights Committee (HRC), CCPR General Comment No. 20: Article 7 (Prohibition of Torture, or Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment), 10/03/1992.
13. HM Prison Service, Prison Service Order – PSO 2855, Prisoners with Physical, Sensory and Mental Disabilities, 20/12/1999, <https://bulger.co.uk/prison/PSO_2855_prisoners_with_disabilities.doc>.
14. *Atabay T.*, Handbook on Prisoners with Special Needs, Criminal Justice Handbook Series, United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC), New York, 2009, 6, 14, 43, 52.
15. *Cavallaro J.*, Leading Human Rights Experts Call for Speedy Implementation of the Nelson Mandela Rules on Nelson Mandela International Day, Council of Europe, 2016, <<https://www.coe.int/en/web/commissioner/-/leading-human-rights-experts-call-for-speedy-implementation-of-the-nelson-mandela-rules-on-nelson-mandela-international-day?desktop=false>>.
16. *Coyle A., Fair H.*, A Human Rights Approach to Prison Management, Handbook for Prison Staff, International Center for Prison Studies, 3rd ed., London, 2018, 49.
17. Council of Europe: European Court of Human Rights, Fact Sheet – Persons with Disabilities and the European Convention on Human Rights, 2019, 3, 4, 5, <https://www.echr.coe.int/Documents/FS_Disabled_ENG.pdf>.
18. *Manduric A.*, UN Human Rights Experts (Again) Push for Access to U.S. Prisons, Call for Solitary Reform, Solitary Watch, 2015, <<http://solitarywatch.com/2015/07/24/un-human-rights-experts-again-push-for-access-to-u-s-prisons-call-for-solitary-confinement-reform/>>.
19. *Vallas R.*, Disabled Behind Bars, The Mass Incarceration of People with Disabilities in America’s Jails and Prisons, 2016, 10, <<https://cdn.americanprogress.org/wp-content/uploads/2016/07/18000151/2CriminalJusticeDisability-report.pdf>>.
20. Department of Health and Prison Reform Trust, Information Book for Prisoners with a Disability, Offender Health and Prison Reform Trust, 2009, 18, < <http://www.prisonreformtrust.org.uk/portals/0/documents/-disability%20pib.pdf> >.
21. <<http://constcourt.ge/ge/legal-acts/judgments>>.
22. Уголовно-исполнительный Кодекс Кыргызской Республики, № 17, 31/01/2017.
23. Уголовно-исполнительный Кодекс Российской Федерации, № 1-ФЗ, 08/01/1997.